

CIRKUSZI AKROBATIKA

Alapkutatási és szakmódszertani periodika

XI. évf. 4. sz. 2018 TÉL

[Almássy Balázs: Déry Tibor: A cirkusz>>>>](#)

Almássy Balázs: Déry Tibor: A cirkusz

Déry Tibort az 1956-os forradalom melletti kiállásáért 57-ben 9 évre elítélik, majd 1960-ban, amnesztiával kiengedik a börtönből. Hogy kiengedése egyben kiszabadulással ért volna fel, azt nem állíthatjuk. Hiába jelezte kiengedése pillanatával szinte egy időben, hogy a politikával leszámolt, többé nem kíván már vele foglalkozni, az akkori kultúrpolitikai hatalom látványosabb gesztust várt el tőle ahhoz, hogy újra szabadon publikálhasson.

Egy darabig még fordításokból, korábbi művei jogdíjaiból él, majd 1962-ben először a *Számadás* c. novellája jelenik meg szeptemberben az *Új Írásban*, majd novemberben a már 1960-ban befejezett *Cirkusz*.^[1]

Néhány hónappal később irodalmi szenzációként robbant Déry Tibor *Szerelem* címen megjelent, korábbi években írt novelláinak gyűjteményes kötete, napok alatt el is kapkodták az összes példányt. A *Cirkusz* ebben is helyet kapott.

A cirkusz-témához, a cirkusz-motívumhoz a 20. század irodalmában és képzőművészetében többször is fenyegető tartalom társul, elég csak Thomas Mann *Márió és a varázslója*ra, Vajda Lajos *Zöld bohócmaszkjára*, vagy az önkényuralmak nyomasztó történelmi emlékeit is felidéző *Gumibotos Harlequin*-re gondolnunk Picassótól.

Déry Tibor *Cirkusz* novellája és William Golding 1954-es *A Legyek Ura* regényének párhuzamba állítására már többször is sor került az évtizedek során, és a két mű gondolatvilágának hasonlósága még kézenfekvőbbé válik azáltal is, ha emlékeztetjük magunkat: Golding regényének első magyar fordítója épp Déry Tibor volt, aki 62-ben készült el a világhírű mű fordításával, s a háború emléke, generációkat befolyásoló léleknyomorító hatása hasonlóan eleven élményként kísértette őt is mindennapjaiban, mint angol író társát.

A novellában 8-10 unatkozó gyerek a nyári vasárnap délutánt játékból azzal dobja fel, hogy cirkuszi felvonulást rendeznek a falu főutcáján. Már ennek az ötletnek a megszületéséig is vészjósló előjelek hosszú során át juthatunk el, hisz az omnipotens elbeszélő folyamatosan hangot ad a gyerekek gondolatainak is: *"Maguk voltak a házban; ízekre szedhetik, vagy akár fel is gyűjthetik, ha kedvük kerekedik rá. (...) senki sem veszi észre, ha akár baltával feldarabolják a ház egész bútorzatát, vagy minden tyúkot a vízbe fojtanak."*^[2]

Gyula, a főmolnár fia lesz az, aki az egész cirkuszi parádét kitalálta, Vörös hajú, szeplős alakjának állandó kísérője sístergő ostora, melyet Cipollaként pattogtatva kényszeríti majd akarátának végrehajtására gyerektársait.

Ikertestvére^[3] a szintén vörös Mancsi, aki veszedelmes erotikus kisugárzásával^[4] tartja igézetében a gyerekeket, így a vékonyka, szemüveges Kálmánt is, akit erkölcsi tekintetben a goldingi történet Simonjának feleltethetünk meg. Ő a cirkuszi felvonulás alkalmával játékból Mancsi férje lehet.

A történet ijesztő fordulatot nem is az állatok összefogdosásával és ketrecbe kényszerítésével, hanem a kettős valóságérzékelés gyerekek általi gyors elsajátításával nyer. Merthogy a pulykák, csirkék lesznek sasnak kinevezve, a kutyák paripáknak, a macskák oroszlánoknak. Ebben a cirkuszi játékban Gyula, ostorát csattogatva, abszolúttá teszi betöltött szerepét: „*Szólíts igazgató úrnak!*”

A kettős diktatúrák eleven közelségében megjelent novellában olyan apró utalások gazdagítják a kontextuális teret, mint például a molnárék asztalán álló kristályváza, melyet az apa még egy elmenekült nyilas házából emelt el, vagy éppen Mózsinak és a majomként, meztelenül ketrecbe zárt kisöccsének szerepeltetése, akiknek kiléte csak akkor válik világossá, mikor Gyula kifakad rájuk: „*Maradtak volna Ósvichban!*”

Az ártatlan gyermeki lélek törekeny cukormáza alól kivicsorgó félelmetes ösztönvilág épp úgy alakítója tehát Déry történetének is, mit Goldingénak, azzal a különbséggel, hogy az általános és egyetemes érvényű interpretáció, az emberi lélek sötétségébe való bepillantás mellett a sajátosan magyar történelmi tapasztalás is áthallásszerűen jelen van a novellában^[5].

Déry novellájában a cirkuszi felvonulás történelmi tapasztalattal is rendelkező gyerekvilága a felnőtt világ előképe: gyerekek eljártsszák a feltétlen engedelmességet valakinek, aki ezzel, hisz gyerekként is így látták a valóságban, totálisan visszaél, mert visszaélhet.

Míg vonul a cirkuszi társulat, elől a trombitással, majd az igazgatóval, körötte artistaként cigánykerekező gyerekekkel, láncos erőművésszel, játékbeli jósnővel, a menyasszonynak öltözött Mancival, a villogó szemüvegű Kálmán, Mózsi kisöccsét megsajnálva, egyszer csak megtorpan: „*Ereszd ki a gyereket Gyula! (...) Embert nem szabad ketrecbe zárni!*”

És már nem is gyerekeket, hanem leendő felnőtteket látunk: az ember fasizálódó hajlamára ez a cirkuszi gyerekjáték ijesztő példázat, de – Goldinggal ellentétben - Dérynél a tragikus és végső összecsapás, az igazságot képviselő törekeny Kálmán, és a cirkuszigazgatói zsarnokságában kiteljesedő Gyula között elmarad. Hazatér az időközben elhunyt édesanyját gyászoló molnárné, és az ikertestvérek, immár nagymamájukat keservesen sirató, gyerekeként maguk mögött hagyják az egész rettenetes felfordulást, melynek elindítói maguk voltak.

A gyermekkor idilljét és tisztaságát végérvényesen kiszolgáltatatták az enyészetnek azon történelmi példák, amiket a XX. század is felmutatott, s amelyek mintául szolgálnak a világot naturalisztikus pontossággal leképezni igyekvő gyerekek játékainak.

Így pedig a realitást hangsúlyozottan a képzeletre kicserélő intézmény, a cirkusz elképzelt keretébe illesztett közös játék is az általános örömforrásból az elnyomás eszközévé válhat csak. Ezt a benyomást erősítik az olyan elbeszélői utalások is, mint például: „*Már-már úgy festett, mintha a professzionista tudáson túl valódi, hamisítatlan lelkesedés is fűtené a művészeket s művésznőket, s mintha most már magáért a játékért, tehát ingyenesen és bérmentve végeznék felelősségteljes, nehéz munkájukat.*”

Az örömtelen, megalázó és elaljasító felnőtt világ cirkuszi díszszemléje elevenedik meg a rövid elbeszélésben. Déry Tibor prózájában visszatérően ütközik meg a realitás az idillel, de ezúttal a gyermek zsarnokok valami reménykeltőt is mutatnak, ha a valóság kérlelhetetlenségével, nagymamájuk halálával szembesülnek: a démoni hatalmukat pillanatok alatt megvalósítani tudó molnárgyerekek sírni és megrendülni még őszintén tudnak.

---

[1] Finom utalás a keletkezési időre az is, hogy a novellabeli gyerekek a római olimpiával (1960) is foglalkoznak.

[2] Az idézetek alapjául a Digitális Irodalmi Akadémia szövege szolgált. Forrás: https://reader.dia.hu/document/Dery_Tibor-Theokritosz_Ujpesten-18042

[3] A két testvér démoni hatásával foglalkozik Szilágyi Júlia: *Begyógyítani a föld sebeit* c. tanulmánya is. In: *Korunk*, 1974/9., 987-991. o.

[4] Kószeg Ferenc 1967-es, Déry-novellákról szóló tanulmányában meg is állapítja: "Félelmesen erotikus nőalakot csak gyereklányban ábrázol Déry" in: *Tiszatáj*, 1967/8 sz., 785. o.

[5] Ezért nem osztom Reichert Gábor megállapítását, aki a *Cirkusz* novelláról szólva azt a megállapítást teszi a *Szerelem* c. novellagyűjteményről: "Két szöveg nem illik ebbe a világos kompozícióba: a falusi gyerekcsapat kegyetlen játékát bemutató *A cirkusz és a már említett A tehén* éppen a kötet közepén található. A kötet szerkesztés folyamatáról nem maradt ránk információk, de a magam részéről valószínűnek tartom, hogy a két – igen gyengén sikerült – novella „tölteléként” került be a válogatásba. A tíz szöveg közül ugyanis ez a kettő az, amelyeknek semmiféle mondanivalójuk nincs a korról, amelyben keletkeztek, ebből következően teljesen veszélytelenek voltak a kultúrpolitika szempontjából." in: Reichert Gábor: *1956 mint erkölcsi probléma. Déry Tibor Szerelem című novellaskötetéről*. Forrás: <http://irodalmiszemle.sk/2016/11/reichert-gabor-1956-mint-erkolcsi-problema-dery-tibor-szerelem-cimu-novellaskoteterol-tanulmany/>